

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

חלק שני

קבלה ומחשבת ישראל
ספרות, שירה, פיוט ותפילה

עורכים

משה בר-אשר, יהודה ליבס,
משה עסיס ויוסף קפלן

כרמל • ירושלים

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

ירושלים תשע"ט

תוכן העניינים

ט	משה בר־אשר - הרב פרופ' מאיר בניהו
טו	חיים זלמן דימיטרובסקי [ז"ל] - משנתו המחקרית של רבי מאיר בניהו
יט	מיכאל ריגלר, זאב גריס וחנן בניהו - רשימת מחקריו של פרופ' מאיר בניהו

חלק א

השער הראשון: חקרי תלמוד, הלכה ומנהג

3	לייב מוסקוביץ - בין משנה כתובות למשפט הרומי
15	מנחם כהנא - דפים מכתב יד חדש של ספרי במדבר ודברים
25	מאיר בניהו [ז"ל] - לשאלת מגיה הירושלמי דפוס ויניציאה
63	משה עסיס - לביאורן של שלוש סתומות בירושלמי
103	שמא יהודה פרידמן - מנגנון הפילוג לענפים בנוסח התלמוד הבבלי
175	יוסף פאור - ההקדמה למשנה תורה: מקורות והערות
	דוד הנשקה - בכור בהמה טהורה בחוץ לארץ: מן התלמוד אל הרמב"ם -
241	וחזרה
275	מרדכי עקיבא פרידמן - מינוי שליח ציבור והדחתו אצל הרמב"ם והראב"ם
329	שמחה עמנואל - השלמות לתשובות הרשב"א
	אלפרדו מרדכי ראבילו - נישואין וגירושין של בני נח על פי המקורות
341	היהודיים
355	יצחק (אריק) זימר - פרק בסוגיית הפרשת חלה בתפוצות
	רון ש' קליינמן - מכירת עליות וכיבודים בבית הכנסת: היבטים של מנהג
379	והלכה
	אביעד הכהן - אחת שאלה ועשר תשובות: המאבק נגד פניית יהודים
407	לערכאות וההגנה על זכות הקניין של היחיד
477	יעקב שמואל שפיגל - היחס לדברי הכתוב "הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ"
509	נחום רקובר - זכות היוצרים: על מקורות המשפט העברי ויישומם
523	בנימין ריצ'לר - לסדרי הלימוד בישיבתו של ר' חיים קמחי בקושטא

השער השני: תולדות עם ישראל

- 541 אברהם גרוסמן - משמעות הביקורת החברתית של קלונימוס בן קלונימוס
 ראוּבן בונפיל - תנאי יופי האשה שלוש ושלשים: עיון בשיר של יוסף
 559 הכהן (בעל עמק הבכא)
 585 יצחק יודלוב - האינקונבולה של פראג
 597 אדוין סרוסי - ר' מנחם די לונזאנו - אתנומוסיקולוג
 621 יוסף קפלן - על קבורתם של הסבא והסבתא של ברוך שפינוזה
 633 יוסף ינון־פנטון - פתוא ממרוקו בדבר הריסת בית כנסת
 מנחם ח' שמלצר - מחלוקת בעניין בחירת רב בק"ק בודא באמצע המאה
 651 ה־17
 661 שמעון שוורצפוקס - צרור מכתבים מקהילות יהודי האפיפיור
 693 ירון בן־נאה - צוואת הגביר יעקב צמח נסים
 711 ירון הראל - תמורות בקהילת אורפה
 727 סרג'ו דלה־פרגולה - סוף הדיכוטומיה יהודים/לא־יהודים?

חלק ב

השער השלישי: חקרי קבלה ומחשבת ישראל

- 745 יהודה ליבס - שנת פטירתו של ר' משה די ליאון
 משה אידל - פירושו של ר' נחמיה בן שלמה הנביא לשבעים שמות האל
 751 ו"השיח המשולש"
 יוסף דן - האצילות השמאלית לעומת העמוד השמאלי: שתי תפיסות
 799 מנוגדות של מקור הרע בקבלה בספרד במאה השלוש עשרה
 דב שוורץ - על תפיסת השכל החומרי בכתבי הוגים יהודים־כזונטיים
 823 בשלהי ימי הביניים
 אליעזר באומגרטן, אורי ספראי ויוסי חיות - "ראה כל העולם כולו כדמיון
 843 סולם": אילן קבלי לר' יהושע בן ר' דוד מכוורדיסטן

תוכן העניינים

- 873 יחיאל גולדהבר - לבירור זהותו של מחבר חמדת ימים
בועז הוס - "העץ הנחמד בן ישי חי על האדמה": על מקורו השבתאי של
909 סדר ט"ו בשבט
921 זאב גריס - הסיפור בדרשות המגיד מדובנא
933 שאול רגב - עיונים בפרשנות האגדה של הרב יוסף חיים

השער הרביעי: ספרות, שירה, פיוט ותפילה

- 979 שולמית אליצור - שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע
1005 משה חלמיש - לנוסח הבקשה בברכת חונן הדעת
מתי הוס - יעקב בן אלעזר: בירורים בשאלת זמנו ומועד חיבור 'ספר
1021 המשלים'
1057 בנימין אליצור - לסדרו ודרך הדפסתו של מחזור ארם צובה
1067 דבורה בָּגְמָן - משפט והלכה בכדיחותא דקידושין
1085 טובה בארי - גלגוליו של הקובץ שארית ישראל לרבי ישראל נג'ארה
אפרים חזן ורחל חיטין-משיח - "אצילי עמי התפללו לאל אֵילִם": פיוט
1095 "מי כמוך" על ביאת הצרפתים לארג'יל
1119 משה בר-אשר - על העשייה בההדרת סידורים כמנהג הספרדים בדורנו

מפתחות

- 1139 מפתח העניינים והמושגים
1167 מפתח שמות האנשים והמקומות
1199 מפתח המקורות

מבואות באנגלית

- vii Moshe Bar-Asher: Rabbi Professor Meir Benayahu
Haim Zalman Dimitrovsky (z"l): Meir Benayahu: A Life of
xiii Scholarship

שנת פטירתו של ר' משה די ליאון

יהודה ליבס

מפרופסור ר' מאיר בניהו ז"ל למדנו הרבה על תולדות חייהם של המקובלים, ואף על חשיבות מחקר כזה כחלק אינטגרלי ממחקר תורת הקבלה. מבקש אני ללכת בדרכיו ולברר את שנת פטירתו של המקובל ר' משה די ליאון (להלן רמד"ל), שאלה שיש בה גם חשיבות למחקרו ולהבנתו של ספר הזוהר.

המקורות שבידנו חלוקים בשאלת שנת פטירתו של רמד"ל. בכרוניקה מדור גירוש ספרד קצור זכר צדיק לר' יוסף בן צדיק נאמר בזה הלשון: "נפטר ר' משה בר שם טוב מעיר ליאון וחיבר ספר משכן העדות שנת ה אלפים נג".¹ וכך גם לפי ספר יוחסין לר' אברהם זכות בן אותו דור: "נפטר הרב שם טוב מעיר ליאון המקובל שנת נ"ג ועשה משכן העדות וספר המשקל וספרים אחרים. ואז היה ר' משה די ליאון באבילה והוא מואד אל חאגרה שהיה בידו ספר הזוהר בראשונה".² (ברור שבתחילת המובאה נפלה טעות, וצריך להיות "משה בן שם טוב" ולא "שם טוב").

אמנם כנגד מסורת זו עולה ממקור אחר ששנת מותו של רמד"ל היא שנת ס"ה לאלף השישי (1305). כך נמצא בדברי הפתיחה לקטע המפורסם מספר דברי הימים של ר' יצחק דמן עכו (להלן ריד"ע), שנדפס גם הוא בספר יוחסין, ובו מספר ריד"ע איך נסע לפגוש את רמד"ל כדי לחקרו על דבר ספר הזוהר, ואיך נפטר ר' משה מיד אחרי פגישתם. לפי דברי הפתיחה לקטע זה אירע הדבר לא בשנת נ"ג (1293) אלא בשנת ס"ה (1305), שתיים עשרה שנים מאוחר יותר. אבל עדות זו בעייתית היא בעיניי. ואני מבקש לעיין עתה בלשונה:

בחדש אדר כתב ר' יצחק דמן עכו כי עכו נחרבה בשנת חמישים וא'³ לפרט ושהנהגו חסידי ישראל שם בד' מיתות ב"ד [= בית דין], ובשנת ס"ה היה זה ר' יצחק דמן עכו בנבארה באישטלייה⁴ וניצל מעכו, ובשנת ס"ה עצמה בא

1 יוסף בן צדיק, קצור זכר צדיק, בתוך אברהם נויבאוואר, סדר החכמים וקורות הימים א, אוקספורד תרמ"ח, עמ' 14.

2 אברהם זכות, ספר יוחסין השלם, מהדורת צבי פיליפאווסקי, פראנקפורט ע"נ מיין תרפ"ה, עמ' 222.

3 מילה זו חסרה בנוסח ספר יוחסין במהדורת פיליפאווסקי, אך היא מצויה בכתב היד שהיה לפניו (כדלהלן), ונוספה גם בנוסח תשבי. ונכונה מצד העובדה ההיסטורית, שנפילת עכו היתה בשנת נ"א (1291). אומנם גם בספר אוצר חיים לר' יצחק דמן עכו, כ"י מוסקבה גינצבורג 775, דף ק"ז ע"ב, מצוינת שנת נ' כשנת נפילת עכו, וחישוב זה מגובה בגימטריאות, שמעידות, למרבה הפלא, שכך ראה זאת ר' יצחק.

4 כך נכון בכתב היד ואצל תשבי; ובמהדורת פיליפאווסקי: "באיטליה". והכוונה לעיר Estella שב-Navarra.

לטוליטלה. ומצאתי בספר דברי הימים שלו, ר"ל מר' יצחק דמן עכו, הוא שעשה ספר קבלה בשנת המלאך,⁵ ונחרבה בזמנו עכו ונשבו כולם.⁶

ספק בעיניי אם המידע הכלול בשורות ראשונות אלה גם הוא מקורו בספר דברי הימים של ריד"ע. שהרי רק בסוף הקטע דלעיל מצויות המילים "ומצאתי בספר דברי הימים שלו", ואפשר למצוא אולי סתירה בין דברי הפתיחה "נהרגו חסידי ישראל שם בד' מיתות ב"ד" לבין התיאור בראש הקטע מדברי הימים "ונשבו כולם". יתר על כן, שורות ראשונות אלה אינן מצויות בדפוס הראשון של ספר יוחסין, הכולל, בנוסח אחר, את הקטע מדברי הימים של ריד"ע⁷ (במהדורות אחרות של הספר חסר הקטע כולו). שורות הפתיחה אינן מצויות גם בכתב היד העתיק של ספר יוחסין,⁸ שממנו פרסם נויבאוור את הקטע מדברי הימים של ריד"ע בנוסח מעולה.⁹ דומה אפוא שפתיחה זו לא נכללה בנוסח המקורי של ספר יוחסין, וזאת גם מפני שכזכור בספר זה נזכר תאריך אחר למיתתו של רמד"ל, שנת נ"ג, וקשה לחשוב שהמחבר, ר' אברהם זכות, היה כולל בספרו גם תאריך שונה בלא להרגיש בסתירה.

יתר על כן. דברי הפתיחה לקטע של דברי הימים של ריד"ע אינם נמצאים אלא בכתב יד אחד של ספר יוחסין, הוא כתב היד ששימש את פיליפאוסקי להכנת מהדורתו. כתב יד זה איננו אוטוגרף של המחבר, ר' אברהם זכות, ככתוב בדף השער של מהדורת פיליפאוסקי, שכן שם מעתיקו מצוי בו בקולופון, והוא שלמה בן יוסף זלמטי.¹⁰ ואף בכתב יד זה ציון שנת ס"ה אינו נקי מבעייתיות, שכן אחרי המילים **ובשנת ס"ה** (בהיקרותן השנייה) נכתב בכתב היד **מה נה ונמחק בקו**,¹¹ וברור שהמעתיק מתלבט אם ס' היא האות שכתובה לפניו, ודומה שהגרסה מ' או נ' נקראה באופן יותר ברור, אך לא יכול היה לגרוס כן בהמשך לשנת ס"ה שנכתבה, גם היא בטעות, כי המשך סיפור המאורעות אינו יכול להיות בשנה מוקדמת לזו, לכן כתב ס' והוסיף את המילה "עצמה".

אבל הנוסח **בשנת נ"ה** מתאים לגופו של עניין יותר מאשר **בשנת ס"ה**. כי נראה

- 5 הכוונה כנראה לספר אוצר חיים, ספרו המאוחר של ריד"ע. ואולי "המלאך" אינו (רק) ציון השנה ה'צ"א (ארבעים שנה אחרי נפילת עכו), אלא יש בו רמז לעניינו של הספר, המדבר הרבה על המלאך מטטרון שאותו רואה ריד"ע בהקיצו משנתו.
- 6 ספר יוחסין, מהדורת פיליפאוסקי (שם), עמ' 88; משנת הזוהר (שם) עמ' 29.
- 7 קושטאנדינה שכ"ו, קמז ע"ב. גם נוסח זה נדפס במהדורת פיליפאוסקי, עמ' 95.
- 8 כ"י F 16713, Oxford Bodleian Library Ms. Heb.d.16, מספר תצלומו במתכ"י F 16713, סו ע"א.
- 9 Adolf Neubauer, "The Bahir and the Zohar", *JQR* 4 (1892) pp. 361–368
- 10 כ"י Oxford Hunt 504, צילומו במתכ"י 20485. שם המעתיק מצוין בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד בספרייה הלאומית.
- 11 תודה לדניאל אברמס, שעזר לי בפיענוח המילה המחוקה.

ססיפור טבח עכו בא כאן כרקע מְדִי להצלת ריד"ע, ואפשר אף שהמילים "וניצל מעכו" באו מפני שהיה אז במקרה בנבארה! כך נראה מן הלשון, וכן ממה שלא מזכירים איך ניצל. אם כך, ריד"ע שהיה בנבארה משנת נ"א עד שנת נ"ג או נ"ה, ומשם הלך לפגוש את רמד"ל. אפשרות אחרת היא שריד"ע היה בעכו בשעת חורבנה, והלך לנבארה מיד אחרי הצלתו (שלא מסופר עליה). אך מכל מקום קשה להעלות על הדעת שיזכירו בקטע את חורבן עכו ואת הצלתו של ריד"ע כדי לתאר מה שאירע בשנת ס"ה, כלומר ארבע עשרה שנה מאוחר יותר! תוך שתיקה על מעשיו בשנים אלה משל היה היפהפיה הנרדמת. ואם כך, למה כן נזכרה דווקא תחנתו בנבארה? הטעות ס"ה במקום נ"ה או נ"ג אינה צריכה להפתיע, כי נוסח הפתיחה כולו משובש ומגומגם. מגומגומו ניכר כבר במשפט "בחדש אדר כתב ר' יצחק דמן עכו כי עכו נחרבה בשנת חמישים וא' לפרט". קשה להבין משמעות הציון "בחדש אדר כתב ר' יצחק" בלא הפניה למקום שכתב ר' יצחק ולא לשנה של אותו אדר. דומה אפוא שהמילים "בחדש אדר" אינן נוגעות לזמן הכתיבה של ר' יצחק אלא לזמן חורבנה של עכו, שנחרבה לפי זה בחודש אדר בשנת חמישים ואחת. אמנם גם כך קשה אדר, כי לא אז נחרבה עכו, ודומה שאדר הוא שיבוש של אייר.¹² גם גרסה זו אמנם קשה במקצת, כי המעוז האחרון של עכו נחרב ב־18 במאי 1291, שחל ב"א בסיון, אך אפשר ליישב זאת באשר הפריצה הגדולה והחגיגית לתוך העיר הייתה ביום 6 במאי,¹³ והוא חל בכ"ח אייר שנת נ"א.

ובאשר למילים "כתב ר' יצחק", דומה שאלה אינן נוגעות למידע זה על חורבן עכו הנמצא בפתיחה, אלא הן משמשות כותרת למה שיבוא בהמשך, אחרי "מצאתי בדברי הימים שלו", והמילים "כי עכו נחרבה" וכו' הן הוספה ממקור אחר, שבאה להסביר את רקע הדברים, ואין מקורן בר' יצחק.

לקשיים הטקסטואליים שבמשפט זה לא הושם לב עד היום; והתאריך הכלול בו הוא שנתקבל על דעתם של גדולי חוקרי הקבלה של הדור הקודם. הם, שראו ברמד"ל את מחבר הזוהר, הכריעו באופן חד גם בשאלת שנת פטירתו, והנחילו זאת בסגנון לקוני בחיבורים הנחשבים עד היום בעיני רבים כמסכמים את דעת המחקר בעניין ספר הזוהר. בעיניהם שנת ס"ה היא שנת פטירתו של רמד"ל לפי עדותו המוסמכת של ריד"ע.

ישעיה תשבי כתב בספרו משנת הזוהר בזה הלשון: "שנת מותו [של רמד"ל] שלפי עדותו של ר' יצחק מעכו היא שנת ס"ה, שנויה במחלוקת, כיון שיש מסורת אחרת הקובעת את פטירתו בשנת נ"ג. אך יש ראייה לכך שהתאריך הנכון הוא שנת

12 תודה ליאיר צורן, שהעלה באוזניי השערה זו.

13 ראה יהושע פראוור, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, כרך ב, עמ' 544-542.

ס"ה, שכן מתוך כתב יד של ס' משכיות כסף לר' משה די ליאון מוכח, שנתחבר אחרי שנת נ"ג.¹⁴ תשבי מפנה כאן בהערה לספרו האנגלי של מורו, גרשם שלום, על הזרמים העיקריים במיסטיקה היהודית, שבו נמצאת אכן הערה זוהי, שלפיה לא ייתכן שרמד"ל מת בשנת 1293, כי ספר משכיות הכסף נתחבר אחר כך, ולפיכך התאריך 1305, הנמצא בקטע דלעיל השאוב מיצחק דמן עכו, הוא בוודאי נכון. ובלשונו: ¹⁵The date given by Isaac of Acre is obviously correct

ספר משכיות הכסף נדפס בינתיים, מאותו כתב יד המצוין שם אצל שלום, בצירוף הקדמה מאת המהדיר יוחנן ויינהובן;¹⁶ ומשם גם עולה הראיה של שלום לתאריך המאוחר של חיבורו. ר' משה די ליאון מצטט שם את ספרו משכן העדות, וספר זה נתחבר, לפי מה שמצוי בהקדמתו, בשנת נ"ג.

אך מכאן אין ראיה, כי משה די ליאון כתב בכל השנים הקודמות ספרים רבים, ואין קושי להניח שגם את הספר קטן הכמות משכיות הכסף כתב הוא בשנת נ"ג, היא שנת מיתתו. וגם אם לא היה סיפק בידו לכתוב זאת בשנת נ"ג, אין מכאן ראיה שמועד שנת ס"ה הוא "ודאי נכון". אפשר גם שרמד"ל כתב את ספר משכיות הכסף זמן קצר אחרי שנת נ"ג, ואז הלך לעולמו, אולי בשנת נ"ה, שאותה פגשנו לעיל בנוסח אחר בדברי הפתיחה לקטע של ריד"ע בספר יוחסין; ואם כן רק טעות קטנה הייתה בידי ר' יוסף אבן צדיק ור' אברהם זכות, בציינם את שנת נ"ג כשנת פטירתו. אך קביעת שנת ס"ה כשנת מיתתו של רמד"ל קשה לא רק בגלל הבעיות הטקסטואליות הכרוכות במקום ציונה, אלא גם בפני עצמה: רמד"ל כאמור כתב ספרים רבים, וברבים מהם ציין את השנה שבה נכתבו. מציונים אלה עולה שכל הספרים נכתבו בשנים המועטות עד שנת נ"ג, ולעתים אף כתב יותר מאשר ספר בשנה (בשנת נ"ג עצמה חיבור הוא גם את ספר הסודות, גרסה שונה של ספר משכן העדות), ואחרי שנה זאת לא מצינו לו שום ספר. הייתכן אפוא שסופר פורה זה נשתק שנים עשרה שנה עד שנת ס"ה, והרי בשנת מיתתו היה עדיין בריא ועוסק בספר הזוהר (לפי אותה עדות של ריד"ע)?

ואכן נשמעו גם דעות אחרות. החוקר יצחק בער, במאמר משנת תרפ"ד, שבו נגע בפגישתם של ריד"ע ורמד"ל ובמיתתו של האחרון, ציין בפשטות שהדבר קרה בשנת נ"ג, בלי לציין מקור לכך, וזאת אגב עיסוקו של בער דווקא בקטע מדברי הימים של ריד"ע, שניתח את משמעותו תוך התעלמות גמורה מן התאריך ס"ה.¹⁷

14 ישעיה תשבי, משנת הזוהר א, ירושלים תשי"ז, עמ' 32-33.

15 Gershom G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1961, p. 393 n. 113

16 Joohanan H.A. Wijnhoven, *Sefer Maskiot Kesef: Text and Translation with Introduction and Notes*, עבודת MA, אוניברסיטת ברנדייס, 1961, בשכפול.

17 יצחק בער, "ספרים ומקורות חדשים לתולדות היהודים בספרד", דברי ב, ברלין תרפ"ד, עמ' 315 הערה 4.

וגם גרשם שלום עצמו, במאמר מוקדם שלו, "האם חבר ר' משה די ליאון את ספר הזוהר", מאמר שנכתב אחרי מאמרו של בער ותוך משא ומתן אתו, עדיין מתלבט בשאלה זו, כשהוא מנסה לברר באיזה מקום שהה רמד"ל בשנים נ"ג וס"ה.¹⁸ אך שאלה זו אין בה כדי להכריע לגבי שאלתנו, כי כל המקומות האפשריים לא רחוקים הם זה מזה, ונמצאים כולם בצפון ספרד, ורמד"ל יכול היה לעבור ממקום למקום באותה שנה, ובוודאי אין שיקול זה יכול להכריע אם נאמר שפטירתו הייתה לא בשנת נ"ג אלא בשנת נ"ה. ובכך מודה גם שלום עצמו שם: כבר אז אמנם שלום נוטה לשנת ס"ה, אך בכל זאת מותיר הוא מקום גם לשנת נ"ג, ומסיים את דיונו במילים "ימים ידברו".

והימים אכן אמרו את דברם. כעבור שנים, בספרו הנזכר על הזרמים העיקריים במיסטיקה היהודית, לאחר ששלום הגיע למסקנה שרמד"ל הוא המחבר של ספר הזוהר, הפכו קביעותיו חד-משמעיות: בספר זה מחלק הוא לשלבים את פעילותו של רמד"ל. לדעתו בשנים מ'-מ"ו חיבר רמד"ל את ספר הזוהר, ובשנים מ"ו-נ"ג כתב את ספריו העבריים ששימשו תעמולה לזוהר, ומשנת נ"ג עד מותו בשנת ס"ה עסק בהעתקה ובהפצה של הספרות הזוהרית.¹⁹ ישעיה תשבי הראה כיאות שחלוקה זו היא "סכימה מלאכותית ואינה מסתברת בנקל מבחינה פסיכולוגית", והציע חלוקה משלו, קשה לא פחות מבחינה פסיכולוגית, שלפיה עד שנת מ"ו כתב רמד"ל חלקים מן הזוהר, ואז נטש דרך זו ועבר לכתוב ספרים בשם עצמו, ובשנת נ"ג עד מותו בשנת ס"ה כתב את עיקר ספר הזוהר.²⁰

חלוקות אלה, על קשייהן, מתבססות על ההנחה שרמד"ל הוא מחברו של ספר הזוהר. על כך חלקתי אני במאמר "כיצד נתחבר ספר הזוהר",²¹ וביקשתי לשוב לדעתו המוקדמת של שלום, שאותה הציג במאמרו המוקדם דלעיל "האם חבר ר' משה די ליאון את ספר הזוהר" וזנחה בלא סיבה מוצדקת. לדעתי אין לראות ברמד"ל את מחבר ספר הזוהר, שהוא בעיניי תנועה ספרותית שלמה, שאפשר להבחין בשלבים שונים בהתפתחותה. דעה זו נתקבלה גם על דעתם של חוקרים אחרים בדורנו, ופותחה בכיוונים מעניינים, למשל בידי רונית מרוז; היא אף הסמיכה לכך את הדעה ששנת נ"ג מתאימה יותר כשנת מיתתו של רמד"ל.²²

18 גרשם שלום, "האם חבר ר' משה די ליאון את ספר הזוהר", מדעי היהדות א (תרפ"ו), עמ' 6-7.

19 *MTJM* (לעיל הערה 15), עמ' 188.

20 משנת הזוהר, עמ' 105-108.

21 יהודה ליבס, "כיצד נתחבר ספר הזוהר", בתוך י' דן (עורך), ספר הזוהר ודורו: דברי הכנס הבינלאומי השלישי לתולדות המיסטיקה היהודית, ירושלים תשמ"ט (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ח), עמ' 1-71. המאמר ניתן לקריאה, וכמוהו המאמרים הנזכרים להלן, באתר האינטרנט שלי שכתובתו <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar>.

22 מרוז מביעה את דעתה זו בספרה המרגלית והמצה שבכתובים. וראה בועז הוס, כזוהר הרקיע,

דעה זו משתלבת אכן גם במחקר המחשבה הזוהרית. בחטיבת הדרשות של גוף הזוהר אפשר אמנם למצוא מקבילות רבות לספריו של ר' משה די ליאון, אך לא כן בחטיבה המפותחת יותר, חטיבת ספרות האידרא. לקבלה העמוקה המפותחת כאן אין זכר בכתבי רמד"ל, ולעיתים אפשר אף לגלות בה ניגוד לקבלתו, למשל בשאלת האופי האנתרופומורפי של שלוש הספירות העליונות: תיקון הפרצוף האלוהי העליון הוא עיקר תורת האידרא, ואילו רמד"ל מתנגד לכך בתוקף, ומביע את התנגדותו זו בדרשה נועזת על הפסוק "אל תעלו כי אין ה' בקרבכם" (כמדבר יד, מב).²³

שלילת מעורבתו של רמד"ל בחיבור ספרות האידרא עולה בקנה אחד עם הסברה שספרות זו קיבלה את צביונה הסופי רק לאחר מותו של רמד"ל, שנפטר בשנת נ"ג או נ"ה. סמך לסברה זו אפשר להביא מן הדרשות הקבליות על הפסוק "ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל" (בראשית לו, לא). דרשות אלה חשובות ביותר בספרות האידרא, והן חוזרות בה פעמים אחדות, ועליהן מבסס הזוהר את תורת השבירה והתיקון המשיחי שלו. דרשות אלה נעדרות הן מכתבי רמד"ל והן מכתבי מקובלים אחרים בני חוג הזוהר, ובאופן בולט מספר הגבול לר' דוד בן יהודה החסיד, שהוא בעיקרו שכתוב עברי של אידרא רבא, ומכאן אפשר להסיק שדרשת מלכי אדום נוספה לאידרא רק בשלב האחרון. (כידוע, ספרות האידרא חזרה ונכתבה ונשתכללה פעם אחר פעם.²⁴) ואפשר גם לשער מתי חל אותו שלב: לפי דעתי, שאותה הבעתי כבר לפני יותר משלושים שנה, הדרשה על מלכי אדום הרווקים שמתו ובטלו לפני מלוך מלך לבני ישראל נתיסדה עקב חיסולה של ממלכת הנוצרים בארץ ישראל, ממלכה שראשיה הרוחניים היו האפיפיורים שהתנזרו מנישואים.²⁵ ממלכת הנוצרים חוסלה כאמור עם כיבוש עכו בשנת נ"א, זמן לא ארוך לפני מיתתו של רמד"ל, וסביר שהדרשות העמוקות והמפותחות המיוסדות על מאורע הכיבוש לא הגיעו לכלל גיבוש אלא אחרי מיתתו.

ירושלים תשס"ח, עמ' 61-62.

23 על כך ראה בפרטות במאמרי "ביקורת על: שרל מופסיק (מהדיר), ספר שקל הקדש לר' משה די ליאון", קבלה: כתב עת לחקר כתבי המיסטיקה היהודית ב (תשנ"ז), עמ' 279-284.

24 ראה על כך "כיצד נתחבר ספר הזוהר", עמ' 54-58.

25 ראה מאמרי "המשיח של הזוהר: לדמותו המשיחית של ר' שמעון בר יוחאי", בתוך ש' ראם (עורך), הרעיון המשיחי בישראל: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לגרשם שלום (שנערך בשנת תשל"ז), האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 194-197.

CONTENTS

Boaz Huss: "The Pleasant Tree Ben Yishai Lives on the Earth:" On the Sabbatean Origins of the <i>Tu BiShvat Seder</i>	909
Zeev Gries: On the Parables in the Homilies of the Dubner Maggid	921
Shaul Regev: Studies in Rabbi Yosef Haim's Aggadah Commentaries	933

Section iv: Poetry, *Piyyut* and Prayer

Shulamit Elitzur: <i>Shivatot</i> by Kalir for Passover Eve according to the Day of the Week	979
Moshe Halamish: On the Wording of the Supplication in the <i>Honen HaDa'at</i> Blessing	1005
Mati Huss: Yaakov ben Elazar: Clarifications Regarding the Time and Date of Composition of <i>Sefer HaMeshalim</i>	1021
Benjamin Elitzur: On the Arrangement and Printing of <i>Maḥzor Aram Tzova</i>	1057
Devora Bregman: Jurisprudence and Halakhah in <i>Bedihuta DeKidushin</i>	1067
Tova Beeri: The History of the <i>She'erit Yisrael</i> Collection of Poems by Rabbi Yisrael Najara	1085
Ephraim H̄azan and Rachel H̄itin-Mashiaḥ: "Atzilei Ami Hitpalelu leEl Elim:" A "Mi Kamokha" <i>Piyyut</i> Upon the Arrival of the French to Algeria	1095
Moshe Bar-Asher: On the Editing of Prayer Books According to the Sephardic Rite in Our Generation	1119

Indexes

Subjects and Concepts	1139
People and Places	1167
Sources	1199

CONTENTS

Paul B. Fenton: A Moroccan Religious Decree (<i>fatwa</i>) Concerning the Demolition of a Synagogue	633
Menahem Haim Schmelzer: The Dispute over a Rabbinic Appointment to a Synagogue in Seventeenth Century Buda	651
Shimon Schwarzfuchs: A Bundle of Letters from the Jewish Communities of the Papal States in France	661
Yaron Ben-Naeh: The Will of the Philanthropist Yaaqov Tzemah Nissim	693
Yaron Harel: Developments in the History of the Jewish Community of Urfa	711
Sergio Della Pergola: The End of the Dichotomy: Jews/Non-Jews?	727

VOLUME II

Section III: Kabbalah and Jewish Thought

Yehuda Liebes: The Date of Rabbi Moshe de Leon's Death	745
Moshe Idel: Rabbi Neḥemiah ben Shelomo the Prophet's Commentary on the Seventy Divine Names and the "Tripartite Discourse" (<i>Siaḥ HaMeshulash</i>)	751
Joseph Dan: The Left Emanation and the Left Pillar: Two Opposing Conceptions of the Source of Evil in Thirteenth Century Spanish Kabbalah	799
Dov Schwartz: On the Understanding of the Material Intellect in the Writings of Byzantine Jewish Scholars of the Late Middle Ages	823
Eliezer Baumgarten, Uri Safrai and J.S. (Yossi) Chajes (Hayyut): "He Saw the Entire World Resembling a Ladder." Rabbi Yehoshua ben Rabbi David of Kurdistan's Kabbalistic Tree	843
Yechiel Goldhaber: Identifying the Author of <i>Ḥemdat Yamim</i>	873

CONTENTS

Alfredo Mordechai Rabello: Marriage and Divorce of Noachides according to Jewish Sources	341
Yitzhak Eric Zimmer: On the Issue of Separating <i>Halla</i> in the Diaspora	355
Ron S. Kleinman: Selling Honors and <i>Aliyot</i> in the Synagogue: Aspects of Halakhah and Custom	379
Aviad Hacohen: One Question and Ten Responses: The Struggle against Jews Petitioning Gentile Courts and the Defense of Individual Ownership Rights	407
Yaakov Shmuel Spiegel: Attitudes to the Verse: “Beware of Making Many Books Without Limit”	477
Naḥum Rakover: Copyright: On the Sources of Jewish Law and their Application	509
Benjamin Richler: The Program of Study in Rabbi Ḥaim Kimḥi’s Yeshivah in Constantinople	523
Aharon Guimani: On the Punctiliousness in Writing Names on the Halakhic Bill of Divorce	529

Section II: Jewish History

Avraham Grossman: The Meaning of Kalonymus ben Kalonymus’s Social Criticism	541
Robert Bonfil: The Features of a Woman’s Beauty are Thirty-three: A Poem by Yosef HaCohen (the author of <i>Emeq Habakha</i>)	559
Yitzhak Yudlov: The Prague Incunabula	585
Edwin Seroussi: Rabbi Menaḥem de Lonzano – Ethnomusicologist	597
Yosef Kaplan: On the Burial of Barukh Spinoza’s Grandfather and Grandmother	621

Contents

Moshe Bar-Asher: Rabbi Professor Meir Benayahu	vii
Haim Zalman Dimitrovsky (z"l): Meir Benayahu: A Life of Scholarship	xiii
Michael Riegler, Zeev Gries and Hanan Benayahu: List of Publications by Professor Meir Benayahu	xxi

VOLUME I

Section I: Studies in Talmud, Halakhah and Jewish Custom

Leib Moscovitz: Mishnah <i>Ketubot</i> and Roman law: A Comparative Study	3
Menahem Kahana: Some Folios from a New Manuscript of the <i>Sifrei</i> on Numbers and Deuteronomy	15
Meir Benayahu (z"l): On the Editor of the Venice Edition of the Palestinian Talmud	25
Moshe Assis: A Clarification of Three Vague Expressions in the Palestinian Talmud	63
Shamma Friedman: Untangling Branches of Transmissions of the Babylonian Talmud	103
José Faur: The Introduction to the <i>Mishneh Torah</i> : Sources and Observations	175
David Henshke: The Firstborn of a Kosher Animal Outside the Land of Israel: From the Talmud to Maimonides and Back	241
Mordechai Akiva Friedman: The Appointment of a Prayer Leader and his Dismissal according to Maimonides and his son Rabbi Avraham	275
Simcha Emanuel: Additional Responsa by Rabbi Shlomo ben Aderet	329

Meir Benayahu Memorial Volume

VOLUME II

Studies in Kabbalah, Jewish Thought,
Liturgy, Piyut, and Poetry

EDITORS

*Moshe Bar-Asher, Yehuda Liebes,
Moshe Assis, and Yosef Kaplan*

CARMEL • JERUSALEM

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

JERUSALEM 2019